

apotekers en apotekerspotten

MIJNEN WINCKEL STAET HIER OPEN,
OFFER IEMANDT IET WOU KOPEN,
OFFER EEN DOCTOREN BRIEF
HIER QUAM SOECKEN SIJN GHERIEF.
WANT AL WAT DEES HEEREN SCHRIJVEN,
MOET ICK HIER GHEDUERICH VRIJVEN,
EN ICK STAMP HEEL UREN LANCK
DICKWILS MAER OM EENEN DRANCK.

Pater Poirters

Het is een feit dat de geschiedenis van de pharmacie in ons land en meteen van het gebruikte officinamateriaal nog moet opgezocht en geschreven worden.

Sedert enkele jaren worden in die richting door de *Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux* lofwaardige en vruchtbare pogingen aangewend. Nochtans wanneer men zich een beeld wil vormen en de evolutie wil nagaan van het apotekersmateriaal, apotekerspotten of opstandflessen, zandlopers, vijzels of mortieren, stampers, lepels of spatulen, weegschalen en gewichten, retertoren, flessen en allerlei grote en kleine potten, be-treedt men een nog weinig of niet ontgonnen terrein.

Van een apoteker sprekend, en men spreekt graag van een vieze of rare apoteker, stelt men zich dadelijk iemand voor, die zijn leven slijt tussen flessen, potjes en mortieren.

Op zuiver artistiek gebied moet men bekennen dat de apoteekinstallatie met de jaren er niet bijzonder op vooruit gegaan is. Niet dat wij afbreuk willen doen aan de moderne, rationele, aan de huidige noodwendigheden en behoeften aangepaste apoteekinrichtingen, in het bijzonder wat het meubilair betreft, zoals kasten en receptertafel, maar wij moeten toch vaststellen dat de overgebleven oude gasthuis- en privéapoteken, waar de mensen hun nood klaagden en met hun miseries en lijden om raad en leniging kwamen vragen en waar de pharmaceutische tradities en recepten zorgvuldig werden bewaard, een warmer en intiëmer atmosfeer bezaten en een veel kunstiger en esthetisch rijker uitzicht hadden, die heden nog eenieders aandacht en waardering waardig zijn.

Niet alleen boezemde de geheimzinnigheid van tekens en materiaal eerbied in, maar het kunstkarakter van uitstalramen en interieur met de prachtige opstandflessen en bronzen mortieren, maakten de standing van de officina en de apoteker uit.

Op pharmaceutisch-historisch gebied zijn de apotekerspotten zeker een voornaam element, dat tot onze culturele geschiedenis behoort.

Het is echter nog maar sedert enkele jaren dat de kunst-

historici — en het zijn dan nog meestal geschiedkundig ongeschoolde pharmaceuten — zich aan de geschiedenis van de apotekerspotten zijn gaan interesseren. Hun herkomst, de pottenbakkers, hun ouderdom en hun gebruik worden opgezocht. Nu eerst is men begonnen de apotekerspotten in musea, kloosterapoteken en de in de uiterst verspreide privéverzamelingen te inventariseren. Bij de opkomst van de nering der kruideniers en het apotekersgild in de 14de eeuw moeten de opstandflessen meestal klein en groot, rood, zelden zwart, gebakken en gepolijst aardewerk geweest zijn met eenvoudige ingegrifte siermotieven. In die aarden potten, kannen en kruiken, in den beginne niet, later wel bruin of zwart glanzend geglazuurd, met een perkamenten deksel afgedekt, werden de oliën, de siropen en wijnen bewaard. Zo bij voorbeeld de baardmannetjes of baardkruiken, de grote roodaarden en geglazuurde kruiken, met onder de tuit een mannetjeskop met een baard ingegrift.

De kruiden en kruidenmengsels en de zelden gebruikte enkelvoudige scheikundige stoffen werden *geconserveerd* in houten cilindrische of conische dozen of kuipjes met een houten deksel. De naam van het geneesmiddel werd er op geschilderd en de cartouche had een guirlandemotief, met wapens en geheimzinnige tekens.

De weinig gekende en bestudeerde eigenlijke apotekerspotten, waarvan slechts zeldzame exemplaren, voor onze Nederlanden vooral, tot ons zijn gekomen, zijn in oude Nederlandse majolica, zowel Zuid- als Noordnederlandse, want ook te Antwerpen werden ze gebakken, en dagtekenen uit het begin van de 16de eeuw.

Het zijn fraaie cilindrische ronde potten, met een geometrisch lineaire, donkerblauwe en oranjegele — ook soms meerkleurige — versiering, met roomkleurig tinglazuur bedekt en van binnen met doorzichtig loodglazuur. Te Antwerpen werden op het einde der 15de en in het begin der 16de eeuw nog andere, nog zeldzamer te vinden potten gebakken, de majolica van Italiaanse oorsprong, dat betekent: door Italiaanse pottenbakkers gedraaid en versierd. Ze zijn dan ook zeer moeilijk of praktisch niet van het Italiaans aardewerk te onderscheiden.

Flessen voor aromatisch water, met Nederlands inschrift A. Penninck water, ongemerkt Delfts aardewerk met pauwenmotief. Verzameling St. Janshospitaal, Brugge. (Cliché uit Het Nationale Kompas, Frankrijklei 75, Antwerpen).

Grote cilindrische pot, hoog 40 cm met het fogliemotief, ongemerkt. Opschrift: Gariophil Conditii. (Cliché uit Delftse Apothekers-potten door D. A. Wittop Koning).

Apothekersfles (zgn. bokspot), in wit plateel; dikbuikig, op voet, met oor en tuit. Versierd met blauw rolwerkmotief, met masker en twee pauwen. Blauw opschrift: S. Depapave. Rhae. Hoogte: 23 cm, diameter basis: 11,5 cm. Verzameling Van Schoor. (Cliché uit Het Nationale Kompas, Frankrijklei 75, Antwerpen).

Oliepot met het fogliemotief. De tuit is blauw en loopt uit in een rozet. Benaming: O+LAVRINV+Oleum lauri. (Stedelijk Museum, Breda. Cliché Delftse Apothekerspotten door Dr. D. A. Wittop Koning).

Uit de 17de en de 18de eeuw dagtekenen de meest gekende en verspreide ook meest gezochte faiencepotten, de uit geglazuurd aardewerk gebakken zogenaamd Delftse apothekerspotten.

Zogenaamd, want de juiste herkomst van deze potten met blauw ornament op witte grond, is niet te bepalen, daar deze potten niet alleen te Delft werden vervaardigd maar ook te Antwerpen, Doornik, Brussel, Rijsel, Rouen, zelfs in Engeland waar Delftse uitgeweken pottenbakkers steeds volgens hetzelfde procédé arbeidden. Daarbij komt nog dat deze potten zelden gemerkt en gedagtekend zijn. Is het omdat bij een bestelling van een volledige reeks opstandflessen slechts één of zelfs geen gemerkt werd, of is het omdat een bepaalde versiering of een détail van de klassieke versiering de pottenbakker eigen was? Men heeft dan ook getracht, de apothekerspotten, onder Delftse invloed, in te delen naar vorm en versiering, om door vergelijking de ouderdom en de oorsprong te kunnen bepalen.

Denk nu niet dat alle potten en vaten, in de apoteek

gebruikt, uit gleis werden vervaardigd. Er bestond ook tinnen vaatwerk en maten en van de 17de eeuw af uit blauw of bruin geblazen glaswerk, maar daarover is een afzonderlijke studie te schrijven. Wat de vorm van de Delftse potten betreft, er werden reeds verscheidene klassificeringen voorgesteld. Naar ons bescheiden oordeel is deze van Dr. D. A. Wittop Koning de eenvoudigste en de meest omvattende om wegwijs te geraken in die rijke verscheidenheid.

Hij onderscheidt :

1. *Potten voorzien van een tuit. De Tuitkan of Strooppot, soms ook naar het Frans chevrette, bokspot genaamd.* Het is een buikige ronde pot op voet, voorzien van een tuit en meestal ook van een oor. Deze is de apothekerspot bij uitstek, want, naar uit bescheiden en processen blijkt, was alleen de apotheker gerechtigd deze potten te gebruiken en uit te stallen.

De *oliepot*, die veel minder voorkomt, is een meer cilindrische kan met tuit en oor, soms op voet.

De pot waarin honing of balsems werden bewaard, had

Albarelli
uit Oud-Noord-Neder-
landse majolica met ty-
pische lineaire decora-
tie. (Cliché uit Oud-
Nederlandsche Majolica
en Delftsch Aardewerk
door Jonkvr. Dr. C. H.
de Jonge).

een kleine tuit en een vierkante voet en was voorzien van een stenen deksel, wat hem tot een veel jongere tijd, namelijk de 19e eeuw, terugvoert.

2. *De Fles*, al was zij uit gleis en niet uit glas zoals de naam zou laten vermoeden, is een karafvormige pot met vernauwende hals, zonder oor of tuit, gebruikt voor wijnen en aromatische wateren.

3. *De cilindrische pot*, in het Frans 'pot à canon' genaamd. Het zijn de ronde bokaalvormige potten, voor zalven, opiaten, confituren, electuaria, balsems, pillen, scheikundige stoffen, enkelvoudige en samengestelde plantenpoeders.

De oudste vorm is de *albarell*, een lange slanke pot in het midden wat vernauwend, wat het vastgrijpen gemakkelijk, soms op voet. De kleine cilindrische potjes, zonder voet, zijn de *pillenpotjes* of *spetiepotjes*. Het is eerder ten onrechte dat de naam *pillenpot* wordt gegeven aan de kelkvormige cilindrische potten op voet. De brede, grote cilindrische potten worden soms *trialekvazen* genaamd. Al deze potten werden in den beginne met een perkament of varkensblaas gesloten. Daartoe was een naar binnen schuin aflopende bindrand aangebracht. Later werden koperen, rood geschilderde ijzeren en nog later stenen deksels gebruikt, waarvoor dan een rechte hals aan de pot werd gemoedeleerd.

4. *Vazen*. Het zijn grote potten van zeer verscheiden vorm met stenen deksel, gelijkend op deze onder nummer 1 voornoemd, maar zonder tuit of oor.

Wat de versiering betreft deze is zeer gevarieerd en hangt wellicht af van de kunstzin van de pottenbakker of van de apotheker die ze bestelde.

Toch kunnen bepaalde typen van siermotieven onderscheiden worden, wat meteen een zeker dateren toelaat. Tussen de Delftse apotekerspotten en deze in oude Nederlandse majolica is een overgangperiode waar te nemen, waaruit de eerste en oudste Delftse potten, die met het zogenaamd *fogliemotief* zijn versierd. Het is een blauw ornament, dat nog onder Italiaanse invloed staat en waarin men twee motieven onderscheidt: het typisch loofwerk met kleine blaadjes of bloemrozetjes en de versiering bestaande uit grote bloemen en openspringende vruchten.

Het volgende en meest algemene motief, dagtekenend uit de tweede helft van de 17^e en de eerste helft van de 18^e eeuw, is het *pauwenmotief*.

Het ornament vormt een soort van schild waarin de benaming geschreven staat. De omlijsting is als volgt gevormd: langs boven een korf fruit en twee naar elkaar gekeerde pauwen, aan weerszijden een bloemenversiering, langs onder verbonden met een engelkopje, aan de buitenzijden hangen twee gesloten paardebloemen.

Die hoofdkenmerken kunnen nu alle één of meer varianten vertonen, die dan voor een hele reeks potten dezelfde zijn.

Zo bijvoorbeeld kunnen de pauwen vervangen zijn door zittende engeltjes, herten, éénhoorns, aanliggende figuren, vissen en cupido's; het engeltje, door een doods-hoofd, een sater, een leeuwenkop, initialen van de opdrachtgever en nog veel meer; ook de fruitkorf en de paardebloemen kunnen gewijzigd of vervangen voorkomen maar de honderden variëteiten kunnen steeds tot het oorspronkelijk pauwenmotief worden teruggebracht.

Buiten die motieven bestaan nog wel dertig andere, van veel latere datum, meestal van na 1800 en voornamelijk uit de tweede helft der 19de eeuw.

Als etiket draagt de pot een cartouche waarin de naam geschilderd werd en deze cartouche is versierd met zeer gevarieerde motieven: guirlande, cactus, een bloeiende aloë in een pot, strik, baldakijn of cherubijntjes met pharmaceutische attributen, het consolemotief, het bloemdekor en nog andere. Ook polychrome versieringen komen voor. Betrekkelijk komen zij nochtans veel minder voor, misschien omdat veel apothekers toen reeds aan glazen of wit-porseleinen opstandflessen met opgeplakte of ingebrande etiketten de voorkeur gaven.

Wat nu gezegd van de opschriften van deze apothekerspotten? Zij zijn in het latijn, zelden of nooit in het Nederlands, dikwijls geheimzinnig en zelfs voor een apotheker meermaals een raadsel. Niet alleen omdat veel van deze simplicia in onbruik vervallen zijn en veel samenstellingen — antidotaria — nog alleen in oude of regionale codexen of formularia, na heel wat navorsingen terug te vinden zijn, maar ook omdat de benamingen door de pottenbakker-versierder niet altijd met zorg en zonder fouten werden ingeschreven en hij naar willekeur, volgens de plaatsruimte en goeddunken, alle mogelijke afkortingen gebruikte. Het is niet zonder reden dat men van 'potjeslatijn' spreekt.

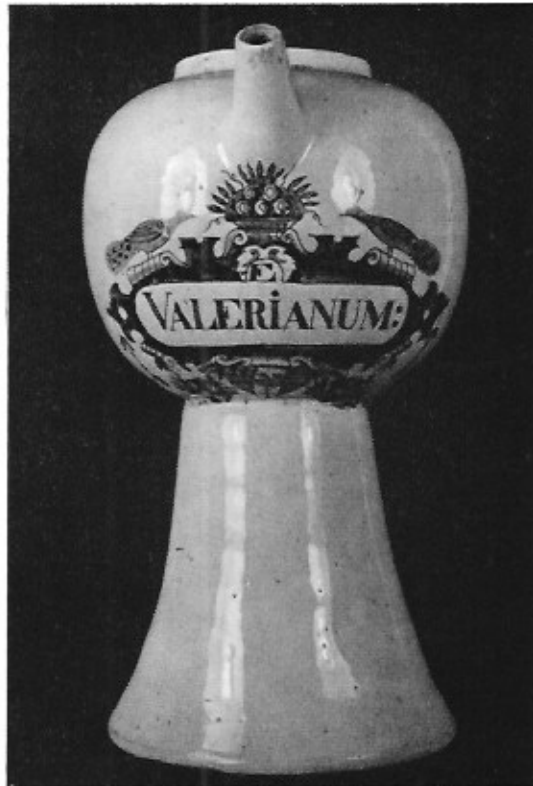
Het hoeft niet gezegd dat veel namaak en vervalsingen van dergelijke Delftse apothekerspotten op de markt gebracht worden. Bij aankoop is de grootste omzichtigheid geboden. Potten die een naad vertonen, en dus in een vorm werden gebakken, zijn nieuw, ook potten met het pauwenmotief en een stenen deksel zijn een anachronisme, evenals die waarop het craquelé onder het glazuur werd geschilderd en aldus een verouderingsprocédé hebben ondergaan.

Dit zijn slechts enkele richtlijnen, want alleen hij die met de oude Delftse potten als het ware vergroeid is en er zijn ziel heeft aan verpand zal kunnen onderscheid maken tussen oud en nieuw.

GERARD FRANCHOO

Literatuur:

- Delftse Apothekerspotten, door Dr. D. A. Wittop Koning. N.V. Boek- en Steendrukkerij 'De IJsel', Deventer 1954.
- Oud-Nederlandsche Majolica en Delftsch aardewerk. Scheltema en Holkema's boekhandel en uitgeverijmaatschappij, Amsterdam 1947.
- De oude apotheek in Benelux door E. G. Segers en Dr. D. A. Wittop Koning. Uitgeverij Davo, Deventer, 1958.
- Histoire illustrée de la Pharmacie par Patrice Boussel, Guy le Prat, Éditeur, 1949.
- De Apothekerspotten van het Museum voor Folklore te Gent, door Ap. L. Vandewiele. Bulletin nr. 1, juni 1951, van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.
- De Delftse Apothekerspotten van het Medisch-Pharmaceutisch Museum te Amsterdam, door Dr. D. A. Wittop Koning. Zelfde Bulletin, nr. 6, november 1953.
- Origine et Evolution des Faiences Pharmaceutiques en Belgique. Pharm. E. Segers. Zelfde Bulletin, nr. 16, april 1958.
- Une Vieille Apothicairerie à Bruxelles. Pharm. E. Segers, Bulletin, nr. 15, april 1957.
- Verzameling apothekerspotten in het Gruuthusemuseum. West-Vlaanderen, tweemaandelijks tijdschrift voor Kunst en Cultuur, jan. 1957, blz. 38 en 53.

Tuitkan in Delfts aardewerk, met kogelvormige buik zonder greep, op zeer hoge voet. Beschildering in blauw: cartouche waarboven twee pauwen, met vermelding van de inhoud: E. Valerianum (Valeriaanextract). Onderaan cherubijn tussen twee trossen van vijf vruchten. Achteraan: blauw fabrieksmerk 'De Drie Klokken'. 18de eeuw (na 1725) Gruuthusemuseum, Brugge.

Apothekerspot met cilindervormige buik in Delfts aardewerk. Beschildering in blauw. Vooraan St. Michaël, de draak doënd en banderol met de naam van de inhoud: Theriaca Androm. (theriaca Andromachi). Datum 1680. Hoogte 27, diameter 17 cm. Gruuthusemuseum, Brugge.

